

Siegfried Kröpfel, *Protestantismus in Wien am Beispiel der Totenbeschauptokolle des 18. Jahrhunderts*, Wien-Köln 2021, Böhlau Verlag, ss. 328 (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, Bd. 21)

Autor omawianej książki ukończył w 2008 r. studia w zakresie teologii ewangelickiej na Uniwersytecie Wiedeńskim, a po ukończeniu tam studiów doktoranckich w 2020 r. uzyskał doktorat. Efektem prac badawczych jest książka wydana pod auspicjami austriackiego Towarzystwa Badań Nad Wiekiem Osiemnastym. Siegfried Kröpfel postawił sobie ambitne zadanie zbadania i scharakteryzowania społeczności ewangelickiej zamieszkującej osiemnastowieczny Wiedeń, miasto stołeczne i rezydencjonalne arcykatolickiej monarchii habsburskiej, przed wydaniem przez cesarza Józefa I edyktu tolerancyjnego w 1781 r.

Źródłem, które wykorzystał dla szczegółowych analiz, są osiemnastowieczne „metryki zgonów”¹ ewangelickich mieszkańców Wiednia. Księgi tych zapisów (Totenbeschauptokolle) zachowały się w aktach urzędu (Totenbeschreibamt) z niemal pełną ciągłością od połowy XVII do pierwszej połowy XX w. W epoce nowożytnej urząd ten realizował w imieniu katolickich władz miejskich i państwowych zadania administracyjno-kontrolne wobec mieszkańców miasta, a więc i wiedeńskiej społeczności ewangelickiej. Podstawowym celem gromadzenia informacji o śmierci i pogrzebach wiedeńczyków były w tej epoce względy „policyjne”, przede wszystkim zdrowotne, tj. zapobieganie szerzeniu się epidemii.

Książkę otwiera krótka przedmowa, po której następuje rozdział wprowadzający („Einleitung”, s. 15–33). Autor przedstawił w nim cele pracy i metody badawcze (prozopografia, biografia kolektywna) służące rekonstrukcji obrazu społeczności wiedeńskich protestantów w XVIII w. w kontekście procesów konfesjonalizacyjnych. Rozdział wprowadzający kończy się omówieniem dotychczasowych studiów wykorzystujących wiedeńskie metryki zgonów, informacjami o stanie badań nad społecznością wiedeńskich ewangelików oraz prezentacją struktury pracy. Kolejne rozdziały poświęcone są przede wszystkim źródłom.

Rozdział drugi („Analyse der Quelle im Kontext ihrer gesundheitspolitischen Einbettung”, s. 35–71) to szczegółowa prezentacja i charakterystyka

---

¹ W oryginale nieprzetłumaczalne na język polski *Sterbeeinträge* (dosł. „zapisy śmierci”), co oddajemy jako „metryki zgonów”.

materiału źródłowego, jego krytyka wewnętrzna i zewnętrzna oraz analiza zawartości z punktu widzenia podstawowego celu prowadzenia tego rodzaju zapisów, a więc zapobiegania rozwojowi epidemii przez kontrolowanie przyczyn i częstotliwości zgonów mieszkańców miasta.

Obszerny rozdział trzeci („Die konfessionsgeschichtliche Bedeutung der Quelle”, s. 74–129) zawiera omówienie znaczenia wiedeńskich metryk zgonów do badań nad historią stosunków wyznaniowych w stolicy monarchii habsburskiej. Na początku tego rozdziału czytelnik otrzymuje ogólne omówienie paradygmatu konfesjonalizacji postrzeganej także jako istotny element polityki dyscyplinowania społecznego (*Sozialdisziplinierung*). Następnie Autor charakteryzuje różne aspekty polityki katolickiej konfesjonalizacji realizowanej od drugiej połowy XVI w. na fundamencie postanowień soboru trydenckiego. Szczególną uwagę poświęcono tu lokalnej formie konfesjonalizacji katolickiej, znanej jako *pietas Austriaca*, czyli specyficznej formie religijności katolickiej lansowanej przez władze i w efekcie charakterystycznej w XVII i XVIII w. dla większości mieszkańców monarchii habsburskiej.

W dalszej części tego rozdziału Autor skoncentrował się na prezentacji praktycznych konsekwencji polityki katolickiej konfesjonalizacji dla dość licznych jeszcze w drugiej połowie XVI w. protestantów w Wiedniu i okolicach; omówił problem funkcjonowania kościołów ewangelickich w dobrach ewangelickiej szlachty w Dolnej Austrii jako świątyń w pierwszej połowie XVII w. licznie odwiedzanych przez wiedeńskich ewangelików.

Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej w Europie Środkowej i zawarciu w 1648 r. traktatu westfalskiego władze habsburskie kontynuowały konsekwentną politykę dalszego ograniczania wolności niekatolickich praktyk religijnych w habsburskich krajach dziedzicznych. W efekcie w drugiej połowie XVII i w XVIII w. stołeczny Wiedeń pozostał jedynym ośrodkiem, w którym utrzymana została (z czysto praktycznych względów — o czym niżej) względna tolerancja dla protestanckich praktyk religijnych. Uczestniczyć w nich mogli akredytowani w Wiedniu dyplomaci państw protestanckich, rezydujący tu urzędnicy Rzeszy pochodzący z niemieckich państw protestanckich, a także inni protestanci: oficerowie, urzędnicy pracujący na potrzeby dworu, uprzywilejowani artyści i różnego rodzaju specjaliści, ale także działający w Wiedniu nieuprzywilejowani kupcy i rzemieślnicy. Uczęszczali oni na nabożeństwa, które, zgodnie z ogólniejszą praktyką (stosowaną np. w tej epoce w Warszawie), za wiedzą i zgodą władz odbywały się w trzech kaplicach zagranicznych poselstw funkcjonujących przy wiedeńskim dworze: luterańskie w kaplicach poselstw szwedzkiego i duńskiego, ewangelicko-reformowane w kaplicy poselstwa Zjednoczonych Prowincji Niderlandów Północnych. W drugiej połowie XVIII w. przy kaplicy poselstwa duńskiego funkcjonowała nawet szkoła przeznaczona dla dzieci uboższych wiedeńskich protestantów, które przygotowywano tam do konfirmacji. Działalność kaplic przy poselstwach ustała po ogłoszeniu w 1781 r. patentu tolerancyjnego, na mocy którego możliwa była organizacja w Austrii parafii ewangelickich.

Kolejnym zagadnieniem omówionym w tym rozdziale jest specyfika wiedeńskich pogrzebów ewangelickich w XVII i XVIII w. W tej epoce funkcjonował tam wspólny dla katolików i protestantów cmentarz położony na przedmieściu przed Bramą Szcocką (Schottentor), a pogrzeby, które mogli prowadzić pastory działający przy ewangelickich poselstwach, były jedyną legalną formą publicznej demonstracji protestanckiej kultury religijnej w przeważnie katolickim mieście. W tym kontekście pewne zaskoczenie budzi to, że ostatnie fragmenty tego rozdziału poświęcone zostały krytyce badawczej przydatności paradygmatu konfesjonalizacji prowadzonej z punktu widzenia analizowanych przez Autora wiedeńskich Totenbeschauptokollen. Wydaje się, że lepszym miejscem dla tych skądinąd interesujących uwag krytycznych byłoby zakończenie pracy.

Rozdział czwarty („Die evangelischen Sterbeeinträge im Spiegel des Herrschaftszentrums Wien”, s. 131–180) to szczegółowa charakterystyka ewangelickiej społeczności stołecznego Wiednia, opracowana na podstawie analizy ewangelickich metryk zgonów. Autor omawia poszczególne grupy tej społeczności, rozpoczynając „od góry”, tj. od dyplomatów, urzędników państwowych i dworskich, następnie charakteryzuje pochodzących często z zagranicy specjalistów oraz rzemieślników, przy okazji omawiając stosunki wyznaniowe w wiedeńskich organizacjach cechowych. Kolejne scharakteryzowane tu grupy to rzemieślnicy pozacechowi, manufakturzyści i „fabrykanci”, wreszcie uprzywilejowani kupcy. Rozdział kończy się bardzo interesującymi uwagami na temat cech charakterystycznych kultury materialnej tych grup mieszkańców „ewangelickiego” Wiednia, a w szczególności specyfiki strojów i ich znaczenia dla symbolicznego zaznaczania miejsca w strukturze społecznej.

Ostatni, piąty rozdział książki („Evangelische Einträge in den Wiener Totenbeschauptokollen 1736–1781: Statistische Auswertung des Befundes”, s. 181–285), niemal połowa recenzowanej pracy, poświęcony został prezentacji wyników szczegółowej, statystycznej analizy ewangelickich metryk zgonów. Pewne zdziwienie budzić może, iż pierwsze kilkanaście stron rozdziału poświęcono — wbrew tytułowi — ogólnym informacjom na temat dziejów protestantyzmu w Wiedniu od pierwszych wpływów reformacji luteranckiej w latach dwudziestych XVI w. po ostateczne zwycięstwo kontrreformacji i katolickiej konfesjonalizacji w połowie XVII w., co przyniosło gwałtowny spadek liczby protestantów w mieście (w 1650 r. ich liczbę szacowano na 25 tys., tj. ok. 16 proc. populacji, a w 1761 r. na ok. 2 tys., czyli 1 proc. mieszkańców). Następne kilkanaście stron poświęcił Autor na omówienie możliwości wykorzystania materiału źródłowego dla badań statystycznych oraz przyjętej metody, aby w kolejnych podrozdziałach prezentować wyniki tych badań.

Wyniki analiz statystycznych rozpoczynają ustalenia dotyczące rozkładu w czasie (dla lat 1736–1781) informacji o zgonach wiedeńskich ewangelików — największa ich liczba zgłoszona została w latach 1737 (50) oraz 1776 (60). Ustalenia te uzupełniają dane o miesięcznym i kwartalnym rozkładzie zgłoszeń zgonów. Oczywiście dane te oderwane od kontekstu mają ograniczoną wartość poznawczą, ale skonfrontowane z literaturą poświęconą dziejom miasta i jego mieszkańców

mogą wyjaśnić przyczyny większej niż przeciętna liczby zgonów w tych latach. Kolejne, bardzo szczegółowe ustalenia dotyczą wieku i płci zmarłych z podziałem na mieszkańców centrum miasta i przedmieść, informacji o miejscu śmierci zmarłych w szpitalach i domach opieki, a także zachowanych w metrykach, a więc nieprecyzyjnych (z obecnego punktu widzenia) informacji o przyczynach zgonu.

Kolejne podrozdziały zawierają wydobyte ze źródeł informacje dotyczące miejsc zamieszkania zmarłych ewangelików (w centrum i na przedmieściach Wiednia), ich miejsc urodzenia i (w wypadku imigrantów) kraju pochodzenia. Bardzo interesujące dane znajdujemy także w podrozdziale analizującym i porządkującym informacje źródłowe dotyczące struktury zawodowej, a także społecznej (stanowej) tej zbiorowości. Wreszcie na zakończenie tego tak bardzo szczegółowo analizującego materiału źródłowy rozdziału znajdujemy osobny podrozdział poświęcony prezentacji ustaleń na temat imion wiedeńskich protestantów zmarłych w latach 1736–1781. Trudno nam zgadnąć, jakie znaczenie dla badań nad społecznością wiedeńskich protestantów ma ustalenie, że w badanej epoce wśród mężczyzn największą popularnością cieszyło się imię Johann, a wśród kobiet Maria; tabela zawierająca wykaz wszystkich imion w układzie od najbardziej do najmniej popularnych umieszczona została na s. 381–282.

Pracę zamyka krótkie podsumowanie wyników prezentowanych w książce badań i analiz oraz aneks zawierający wykaz wykorzystanych źródeł archiwalnych i drukowanych, obszerna bibliografia oraz spisy ilustracji i tabel. Książka Kröpfela nie zawiera indeksów, ale z uwagi na specyfikę problematyki trudno robić mu z tego zarzut.

Recenzowana książka została bardzo starannie opracowana edytorsko i wydana, a jej lektura (niełatwa) przekonuje o tym, jak wielkiego wysiłku badawczego (analitycznego) wymagało od Autora jej napisanie. Doceniając autorską akrybię, niekiedy odnieść można jednak wrażenie, że efekty żmudnej pracy analitycznej, najwyraźniej widocznej w treści rozdziału piątego, nie muszą być w pełni satysfakcjonujące dla czytelnika. Autorowi nie udało się bowiem stworzyć przekonującej, ogólnej charakterystyki badanej społeczności. Wielkiej liczby pieczołowicie zebranych i analizowanych informacji szczegółowych nie udało się Siegfriedowi Kröpfelowi opracować tak, aby na kartach książki powstał spójny obraz społeczności wiedeńskich ewangelików w XVIII w.

Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy są bez wątpienia niedostatki konstrukcyjne, czasem zbyt obszerne rozważania teoretyczne, nadmierne dążenie do graniczącej z pedanterią akademickiej precyzji realizowanej przez mnożenie coraz drobniejszych podrozdziałów, co nie tylko nie ułatwia lektury, ale i powoduje nieuchronne powtórzenia wątków. Można mieć jednak nadzieję, że ta pełna cennych informacji szczegółowych praca zostanie w przyszłości wykorzystana do nowoczesnego opracowania dziejów społeczności ewangelickiej w stolicy arcykatolickiej Austrii.

Wojciech Kriegseisen
(Warszawa)